

A KÁRPÁT-MEDENCE KULTÚRÁJA ÉS NÉPEI

A második világháború előidézte összeomlást, az ország többrendbeli megszállását, az ideológiák elszabadulását és a totális diktatúra csaknem félévszázados berendezkedését megelőzően régiók kulturális örökségét és szellemi teljesítőkéességét tekintve két elképzelés vetélkedett egymással. Egy konzervatív, a Trianon előtti állapotra utaló, amely a korábbi, feudális viszonyok által kialakított modellt mértékadónak tekintette, és a magyar kulturális fölényt meghirdette. Továbbá egy radikális, a népiek társadalmi-kulturális megújulást szorgalmazó reformprogramja vagy szellemi-kulturális forradalma, amely a — paraszti tömegek fölemelkedésének hatására meginduló — nemzeti polgárosodás sikerében bízva, Kelet-Közép-Európa hasonlóképpen polgárosodó népeinek társaságában, a kölcsönös megértés légkörében remélte a szellemi-kulturális problémák megvitatását, rendezését.

Nyugodtan mondható, hogy mára mindkét felfogás érvényét veszítette. A Kárpát-medence népeinek magyar kezdeményezésre és politikai vezetés alatt történő egyesítésének nemcsak reális esélye nincs (az a két világháború között sem volt), de ma már nincs is társadalmunknak olyan rétege, amely ezt a programot képviselje. Többé nem rejthetjük azonban magunk elől annak a várákozásnak az illuzórikusságát sem, hogy a minket körülvevő népek a maguk erejéből kultúratisztelő polgárok társadalmává szerveződnek, és ily módon magukat egyenrangú partnernek érezve kezdeményeznek párbeszédet velünk, fogadják el a közös dolgaink megvitatására tett ajánlatunkat. Nemcsak azért van így, mert e népek történelmi útjukon átmenetileg megrekedtek. A problémák, tudjuk, mélyebben gyökereznek, a polgárosodás távlatai sajnálatos módon esetünkben is tisztázatlanok, sőt Európa egésze sem a polgári értékek kiteljesítése, hanem a tömegtársadalommá válás irányába halad. A legsúlyosabb gondot az okozza, hogy a Kárpát-medence többi népeinél a szellemi-kulturális kérdések teljes mértékben bevonódnak a politikai küzdelmekbe, a tömegtársadalom manipulálásának, Trianon bármilyen áron való igazolásának eszközeivé süllyednek, és semmi remény, hogy a helyzet magától változzon.

Hogyan kell hát kultúránk jövőjéről gondolkodnunk? A kérdések milyen fölvetése szükséges ahhoz, hogy kultúránk közös ügye az itt élő népek hasznára valóban közügyggyé váljon? Úgy tűnik, a két, érvényét veszített elképzelés mindegyikének van olyan eleme, amely a továbbiakban hasznosítható, amely annak idején történelmi párhuzamukat indokolta. A konzervatív elképzelésben ilyen a kultúra oszthatatlanságának és föltétlenségének, "halhatatlanságának" gondolata. A Kárpát-medencét, a történelmi Magyarországot föl lehet politikailag osztani, ez a fölosztás lehet esetleg indokolt, sőt önmagában kulturális egysége sem szolgálhat hatékony érvként felosztása ellen. Ebből azonban nem következik, hogy a Kárpát-medence kulturális egysége megszűnt volna, sőt nem szűnik meg akkor sem, ha ad absurdum véve lakossága esetleg a jövőben etnikailag, nyelviileg kicserélődik, súlyos válságokat előidézve, és az itt élő embereknek kegyetlen megpróbáltatásokat okozva. Ahogy a babiloni fogság idején a zsidóság elvesztette nyelvét, és az idők folyamán jórészt etnikailag is kicserélődött, kultúráját azonban megőrizte, Európának a keresztény-zsidó hagyományon alapuló, a transzcendens igazság tapasztalatát személyesen képviselő kultúrái is — az etnikai-nyelvi változások ellenére — halhatatlanok.

A magyarságnak a Kárpát-medencén belüli múltbeli vezetőszeropét értelmetlen a török vagy az orosz megszállás analógiájára felfognunk, amint arra a szomszéd népek nemzeti ideológiája ma is hajlamos. A történelmi Magyarországot nem lehet a Habsburg-birodalomhoz hasonló politikai, civilizációs képződménnyé sem redukálni, amint azt a radikális polgári körök kulturális nihilizmusa sugallja. Ha viszont — mint teljes mértékben indokolt — elismerjük az egykori magyar birodalom kulturális jellegét is, akkor tudomásul kell vennünk: amíg Európa lesz, a Kárpát-medence mindig kulturális egység marad, ahogy Németország és Itália is az volt félévezredes vagy ezeréves földarabolsága idején. Nem függ ez attól, hogy fölismerik és elfogadják-e az itt élő népek létük szellemi alapjait, vagy saját kárukra rombolják azokat, menekülnek önmaguk elől, húzódoznak az önmagukkal való szembenézéstől.

A másik, a polgárosodás folyamatát a parasztság fölemelése révén meggyorsítani igyekvő elképzelésből a Kárpát-medence népeinek szellemi önrendelkezését szorgalmazó elv hasznosítható, nevezetesen hogy mindegyiküknek önállóan kell fölismernie és elfogadnia részesedését az egységes kultúrából. Ez az elv azonban föltételezi, hogy egységes és oszthatatlan kultúránkat, amelyet ugyan történelmileg a magyarság kezdeményezett, amelynek meghatározó kultúrtörténeti ösztönzései a magyarságtól származnak, nem indokolt minden további nélkül magyarnak mondani, és a magyar etnikum magyar nyelvű szellemi örökségével azonosítani. Következésképp ez a kultúra pusztán a mi szempontunkból, kizárólag a magyar társadalom hajlamaát szem előtt tartva nem képviselhető, és a Kárpát-medence más népeinek szellemi teljesítményei nélkül, az összekötő szálak kibogozásának elmaradása esetén mi sem érthetjük igazán magunkat. Jelenti mindez továbbá azt is, hogy egy jövőbeli szellemi újjászületés érdekében a kultúra kérdéseit meg kell tanulnunk a polgári korban megszokottá vált nyelvi, etnikai, politikai keretektől kiemelni, szellemi hazánkat olyan magasan keresni, amilyen magaslatokra kérdései ténylegesen elvezetnek.

Kultúránk végső indítékai olyan magasságban (vagy olyan mélységben) erednek, ahova nem hatnak el a mindennapi élet világunkat megosztó, szakadatlan félelemben tartó érdekei. Ebben a magasságban vagy mélységben mégsem a lélek, a kedély felelőtlen olímposzi derűje, de nem is a sötét, irracionális hajlamok önkénye uralkodik, hanem a lét eleve adott és a kultúrtörténet folyamán megtapasztalható igazsága. A létről, a kultúráról megfelelő közhiedelemmel ellentétben tehát nincs semmiféle, személyünktől független, tárgyi akadálya ezen indítékok felfogásának és szellemi közvetítésének. Az erre való képtelenségünkért az emberi létezés bármely állapotában és szakaszában mi magunk vagyunk felelősek. De a kultúrában megtapasztalható igazság ontikus jellegéből az is következik, hogy eleve adottsága, föltétlensége és halhatatlansága ellenére érvényesítését objektív törvényszerűségektől nem várhatjuk, személytelen mechanizmusokra nem bízhatjuk, nekünk magunknak kell személyesen, egyedül az igazság erejében bízva, képviselőletének terhére viselnünk. Bár kultúránk ontikus igazságai mindenkire szólnak, és ideális esetben többé-kevésbé a kultúrközösség minden tagját áthatják, közvetítésük és képviselőletük — személyes jellegéből, illetve a személyesség létben gyökerezettségéből következően — mégis kevesek dolga. Sajátosan értelmiségi feladat, a közösség olyan tagjaié, akik az igazság iránti szeretetből nem feledkeznek bele az élet hétköznapijaiba.

Nincs tehát semmiféle akadálya, hogy a Kárpát-medence népeinek kulturális közösségét meglírdessük, és semmilyen ésszerű oka, hogy az itt élő népek szellemi-kulturális egységének hangoztatásával várjunk, alkalmasabb időre halasszuk. Az ideológiák poklában

gyötrődésre kárhoztatott, a kultúrát nem tisztelő polgár, aki a létről, az igazságról nem tud, és nem akar tudni — tekintet nélkül etnikai hovatartozására, határainkon innen és túl — ebben a programban úgyszintén mindig gyanús ideológiai trükköt fog látni. Üdvözlöni a gyakorlat útvesztőjében tévelygő kultúratisztelő polgár sem fogja, aki szeretne mindent előre kiszámítani, s aki a személyes képviselőt föltétlenségét nem ismeri. Neki szellemi-kulturális kérdésekben — a helyzet tarthatatlansága ellenére —, mint a libák pusztulása miatt sajnálkozó rabbinak, még számtalan hasznos és bölcs tanácsa volna. E program meghirdetése viszont megalapozhatja vagy megerősítheti annak az értelmiséginek a helyzetét, akit a polgári pragmatizmus már jó ideje nem enged szóhoz jutni, s akinek nyomasztó szerepeza vara miatt ebek harmincadjára került térségünkben a kultúra, a szellem és a lélek.

Az értelmiség egymagában, minél inkább az, aminek lennie kell: minél arisztokratikusabb, szellemibb, minél inkább a létnek az élet mozgalmas körein túli kérdéseire támaszkodik, annál kevésbé lehet képes arra, hogy világunkat megváltoztassa, dolgainak alakulásának új irányt adjon. A maga sajátos eszközeivel nem fogja kultúránk általa megtapasztalt egységét érvényesíteni. Határozott föllépése, szerepének világos körvonalazása azonban biztosítéka lehet annak, hogy e szellemi-kulturális egység számbavétele meginduljon, e kérdések pragmatikus polgári bojkottja megtörjön, és az igazság esélyt kapjon erejének megmutatására, a lelkek lassú, de biztos meghódítására. A Kárpát-medence más, minket körülvevő népeinek kulturális önmeghatározását hiú remény polgárosodásuk eredményeként várni. Alaptalan föltételeznünk, hogy a kultúratisztelő polgári mentalitás a kultúrát nem tisztelő mentalitással szemben a kultúra ontikusigazságainak értelmiségi számbavétele nélkül diadalmaszkodhat. Azt sem várhatjuk, hogy e kulturális azonosságuk súlyos válságát megélő népek maguk kezdeményezzék a kulturális egység tapasztalatán nyugvó arisztokratikus-értelmiségi álláspont kialakítását. Arra azonban — az irántuk érzett jogos tisztelettől indítva is — számíthatunk, hogy a kulturális önrendelkezés igénye eleven bennük, hogy egy ilyen szellemi együttműködésben legalábbis egyes kiváló képviselőik révén partnerekké tudnak válni, és hozzánk hasonlóan képesek önálló értelmiségi álláspont kialakítására. Elmaradása ugyanis nyelvi-etnikai különbözőségük szellemi-kulturális alapjainak feladását jelentené.

Minden kultúra a polgár civilizációs tevékenységének körén túli létben gyökerezik. A Kárpát-medence népeinek kultúráját csak az különbözteti meg Európa más kultúráitól, hogy egészének ontikus jellege közvetlenül megmutatkozik, és polgári, civilizációs alapon nincs mód egységének kimutatására, ez az egység csak arisztokratikus-értelmiségi álláspont-ról tapasztalható meg. Térségünkben nem azért él ma, az ezeréves magyar vezetés ellenére a népeit egyetlen nemzetté egybeolvasztó Franciaországgal vagy Nagy-Britanniával szemben legalább hat, a kulturális önmeghatározás igényét tápláló nép, mert a magyarság nem volt képes kellő "demográfiai nyomást" gyakorolni a birodalom népeire, mert a kedvezőtlen történelmi adottságok miatt nem tudott civilizációs egységesítő erőként föllépni, vagy mert a polgárosodás időszerű feladatát feudális hajlamainak kóros eluralkodása miatt elmulasztotta. A magyarság a sürgető gyakorlati kényszerek ellenében, kultúrtörténeti rendeltetésének magasabb sugallataira hallgatva, azt tette, amit egyébként tennie kellett: a szellemi célok elsőbbsége, a létigazság mindenekfölöttisége nevében tragikus tudattal a nehezebben járható utat választotta. Mondhatja valaki, hogy legújabb kori megpróbáltatásainknak ez volt az oka (ha nem képes úgy fogalmazni, hogy szenvedéseinket Isten mérte ránk), de érdemes tudnunk és világosan belátnunk, hogy egyben ez jövőendő önmagunkra találásunk záloga.

Helyzetünk — a miénk és az övék egyaránt — a kultúra hagyományos intézményes biztosítékait lebontó és támogatását a polgár személyes hajlamainak körébe utaló legújabb korban nem irigylésre méltó. Ami térségünkben szilárd és megbízható volt, ami népeink együttélésének alkalmas keretétől szolgált, és a kor színvonalán — a jog, az igazságosság, az alapvető lelki-szellemi célok tiszteltét ébren tartva — a létük szellemi alapjait elismerő embereket viszonyaik elfogadására, lehetőségeik megbecsülésére ösztönözte, az egyszerre elégtelennek, tarthatatlannak mutatkozott. Rajtunk, magyarokon a korábbi, időnként talán túlzott elégedettség helyében teljes lelki és szellemi zűrzavar uralkodott el. Egyszerre éreztük azt, hogy eleve mindent rosszul tettünk, hogy ezer éven át becsaptuk a világot és magunkat, hogy gonosz rabtartók voltunk, és azt is, hogy nem voltunk eléggé azok, a hatalmunkba került népeket nem tudtuk kellőképpen megtörni. De furcsa módon arra is gondoltunk, hogy történelmi feladatunk ellátásának jutalmaként mindenki elárult minket, aztán ismét arra, hogy még mindig nem vagyunk képesek elég reálisan, elég korszerűen gondolkodni, hisz ma már a bolond is tudja, mindig az erősebbnek van igaza, aki bírja, marja, és tudomásul kell végre vennünk, gyengéknek bizonyultunk.

Nem jártak jobban máig tartó illúzióik és a mi kiábrándult, önkritikus, az ő sikereikre utaló megállapításaink ellenére a Kárpát-medence többi, politikai önrendelkezéshez jutó és azóta egyfolytában a nemzetállam alkotásának lázában égő népei sem. Az ajándék, amit az istenektől kaptak, végeredményben haszontalannak vagy éppen ártó erőket rájuk szabadító Pandora szelencéjének bizonyult. Mit érnek a nemzetközi jogi biztosítékok, az így kapott politikai hatalom, ha a művelt társadalom rendje, az egyén életét kellemessé, hasznossá, értelmessé tevő polgárosodás (amelyhez e jogi és politikai kereteket eredetileg szabták) nem alakul ki, ha a szerencsés ember nevetséges módon pompás zsákmányának áldozatává válik, mert megtartása minden energiáját fölemésztí. De mit is tehetnének, ha az a civilizációs értelmében haladottabb Európa, amelynek példája és politikai közreműködése az idők szavának engedelmeskedve a nálunk kialakult viszonyokat megbontotta, nem tudott polgárosodásunk alkalmas modelljéül szolgálni, s ha jelenlegi helyzetükben, a kulturális gyökerek szenvedélyes és esztelen tagadásának állapotában megtalálására e népek még kevésbé képesek, mint korábban voltak? Hogyan találhatnának magukra, hogyan kerülhetnének a szellemi-kulturális alkotás áldott állapotába, ha közvetlen hatalmi érdekekből sem a Kárpát-medencén belüli néprészek kulturális kötődését nem tudják elismerni, sem az azon túli néprészek más jellegű hagyományainak józan, hiteles fölmérésére nem vállalkoznak?

A Kárpát-medence felosztása időben egybeesett a bolsevikok hatalomra jutásával, és mint ismert, egy negyed századdal később térségünk is a kommunista világrend részévé vált. Ma pedig az utóbbi megdőlésével egyszerre viaskodunk azzal a kulturális romlással, amelyet mind Trianon, mind a kommunista berendezkedés vont maga után. A két történés időbeli egybeesését aligha tekinthetjük véletlennek, mind ebben, mind abban azok az egyelőre kellőképpen számba nem vett nehézségek tükröződnek, amelyekkel Kelet-Európa polgárosodása jár. Ahogyan a kommunista ideológiától feltüzelt proletár a polgári rendbe való harmonikus beilleszkedésének elmaradását megbosszulva szembefordul az általa gyűlöltté vált renddel, és addig nem nyugodhat, amíg minden társát egyesítve az egész világon meg nem dönti, a körülöttünk élő és a közös kultúrából való részesedésüket nem értő, nem találó népek annak ellenére ellenségesen állnak szemben velünk, hogy sérelmeiket orvosolták, hogy hatalomba kerültek. Ki tudja miért, képtelenek elhinni az előállt helyzet véglegességét, átérezni hatalmuk jogosságát. Ha kulturális kötődéseiket nem sikerül tisztázniuk, amíg

egyetlen magyar lesz a Kárpát-medencében, amíg valami is emlékeztet itt az elmúlt ezer évre, vagy amíg ők maguk egyáltalán képesek lesznek emlékezni, nyugalmaikat nem találják.

Nem akarjuk a tényleges helyzetet megszépítve azt állítani, hogy a magyar társadalom a kommunista múlt örökségétől mentes volna, hogy népünk emelkedett arisztokratikus lelkiülettel vagy a kultúratisztelő polgár szellemi védettségében szemlélné kultúránk többi örökösének méltatlan kultúraellenes, a proletár beállítottságára emlékeztető háborgását. Nálunk azonban ismert történeti okokból a kommunizmus kozmopolita, internacionalista változata a kultúratagadás hatékonyabb módjának bizonyult, és a jelszavak eltérése ellenére a gyakorlatban nagyon is képes a környező országok nemzeti kommunizmusával együttműködni. Ez a jelenbeli helyzetet fenntartó és a kibontakozás reményét kizáró együttműködés természetesen sehova nem vezet, arra azonban jó, hogy a maga fonák módján bizonyítsa kulturális összetartozásunkat, ügyeink egymásról megelégedező, nemzeti megoldásának lehetetlenségét. A társadalmainkat megbénító posztkommunista beállítottság, a benne kifejeződő egyetemes kulturális romlás kifejezi, hogy politikai, gazdasági gyengeségünk ellenére a környező népekért érzett szellemi-kulturális felelősség elől nem térhetünk ki. Mindennapi gondjaink érzékletesen tanúsítják, hogy az Isten által rendelt kötelességünk.

Nem előzmények nélküli dolgaink ilyen jellegű alakítása. Térségünk és benne népünk kétszáz évvel ezelőtt is szellemi-kulturális alapon látott hozzá helyzetének újraálmódolásához, a politikai, majd a gazdasági megújulás a szellemi-kulturális emelkedést akkor is nagy késéssel követte. Az elmúlt kétszáz évben azonban az arisztokratikus értelmiségi — ahogy a Bibliára utalva Goethe mondja: az igaz ember — által kezdeményezett megújulás a szerepek világos megkülönböztetése, élet és lét problémáinak elválasztása híján összemósódott a gazdasági-politikai reform civilizációs feladatával. Az arisztokratikus értelmiségi által teremtett szellemi javakat a jó szándékú és tanulékony polgár fokozatosan kisajátította, és így a polgári átalakulás ideológiájává váltak. Bármily örömdetesnek látszott az emancipáció mámorító légkörében a szellemi javak kelendősége, létünk szellemi alapjainak kultúrtörténeti számbavétele, lét és élet, értelmiségi és polgár, kultúra és civilizáció tökéletes megkülönböztetése híján csak Közép-Európa nyugati felén, Német- és Olaszországban hozott kielégítő eredményt. Térségünk előtt az a feladat áll, hogy az európai gondolkodásnak új formát adva, a problémák hiteles értelmezéséről gondoskodva, biztosítsa civilizációs nehézségei leküzdésének szellemi föltételeit. A kulturális megújulás meghirdetésében nem kell a magyar birodalmi törekvések trójai falovát látni. Ha valakik valami okból a kulturális és civilizációs célokat mégis össze akarnák kapcsolni, másodszor is a jelenbeli, egyik nép számára sem kívánatos helyzetet idéznék elő.

Arisztokratikus és polgári szempont világos megkülönböztetése, a Goethe által kezdeményezett program kivitelezése, a szellem, a kultúra kérdéseinek ontikus alapra helyezése szükséges ahhoz, hogy a lét szempontja iránt fogékony középkori gondolkodásra emlékeztetően a különböző nyelvű alkotásokat egyetlen kultúra megnyilvánulásainak tekintsük. Ilyen ontikus szemléletet igényel az is, hogy az egymás iránt ellenséges nemzeti ideológiákat magukba fogadó és a kultúrközösség gondolatát elvető művekben, életművekben közös kultúránk teljesítményeit lássuk. Amíg ugyanis a kultúra letéteményesének, a szellemi erőfeszítések forrásának a kötődéseit belátni képtelen polgár érzületét véljük, amíg a szellem és a kultúra problémáit a szubjektivitás mindent viszonylagossá és kétértelművé tevő közegébe utaljuk, legfeljebb a különbségek, az ellentétek türelmes elviselésének polgári erényét, az una-

lomig emlegetett toleranciát gyakorolhatjuk. Egymást értelmező egységük belátásához, világunk megszilárdításához, életünk biztos szellemi alapjainak megtalálásához és fölmutatásához azonban nem juthatuk el.

Pedig éppen erre van szükségünk, az európai kultúrtörténet hagyományai és távlatai éppen ilyen megoldás kezdeményezését sugallják. Ha jelenleg a dolgok mégsem a kívánt irányba mennek, az azt bizonyítja, hogy hiba e megoldás kimunkálása közben az élet szintjén megragadnunk. Ellenérvei csak a kényelmességnek és a gyakorlatias érdekeket bálványozó ideologikus elfogultságnak lehetnek, ezek viszont a kultúrtörténet során mindig gyengébbnek bizonyultak az igazsággal szemben. El kell ismerni ugyan, hogy a kényelmesség és az ideológiai elfogultság ma példátlan mértékben radikalizálódott. Ezen azonban nem csodálkozunk, ha szem előtt tartjuk, hogy napjainkban létünk szellemi alapjainak elemző kimutatása vált időszerűvé, s hogy e feladat megoldását követően, az ideológiák játékerét felszámolva, az igazság életheli érvényesülése a közvetlen személyes belátás hatósugarába kerül. Tehet-e mást Kelet-Közép-Európa, mint ami gondjai oldását ígéri, és ami a kultúrtörténet rendjében elodázhatatlan feladata? És tehetünk-e mást itt a Kárpát-medencében mi, magyarok, nem múltbeli birodalmunk helyreállítása, hanem az igazság, az Ország eljövele és a gonoszságig fokozódó ideológiai hajszák táptalajának megszüntetése érdekében?